

Hız. Ebû Bekir'in rivayet ettiği hadisleri derlediği ve yirmi üç cüz kadar olduğu söylenen *el-Müsne'd* adlı hacimli eserinin günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Cerh ve't-ta'dil, II, 104; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, VI, 93-96; *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 94; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 177-178; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 149-151; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, II, 515-516; a.mlf., *Mizânü'l-îtidâl*, I, 35-36; İbnü'l-Cezerî, *Çayetu'n-nihâye*, I, 15; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 123-125; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 113; Kettânî, *er-Risâletü'l-müste'trafe*, s. 63.

İSMÂİL L. ÇAKAN

CEVHERİ, İsmâil b. Hammâd

(اسماعيل بن حماد الجوهري)

Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce)

Tâcü'l-luğa adlı sözlüğüyle tanınan Arap dili âlimi.

Aslen Türk olup Fârâb'da doğdu. İnci, yakut, elmas gibi değerli taş yapımı veya ticaretiyle uğraşan kimse mânasına gelen Cevherî nisbesiyle anılmasının sebebi bilinmemektedir. İlk tahsiline Fârâb'da *Divânü'l-edeb* adlı sözlüğün yazarı olan dayısı İshak b. İbrâhim el-Fârâbî'den (ö. 350/961) ders alarak başladı. Daha sonra değerli hocalardan faydalanmak üzere Bağdat'a gitti. Orada Ebû Saîd es-Sîrâfî ile Ebû Ali el-Fârîsî'nin derslerine devam etti.

Muhtemelen bu sıralarda, kendisinden öncekilere göre değişik bir sözlük yazmayı düşündüğü için, hem dilin kullanım inceliklerine vâkıf olmak hem de planladığı esere malzeme toplamak maksadıyla Kuzey Irak, el-Cezîre ve Suriye'deki Rebîa kabileleriyle Hicaz ve Necid'deki Mudar kabileleri arasında uzun müddet kaldı. Cevherî aslen Türk olduğu için daha önce gramer yoluyla nazarı olarak öğrendiği Arapça'yı uzun süre gezip dolastığı bu yerlerde uygulamalı olarak da öğrendi. Bu seyahatlerden sonra tekrar Bağdat'a döndü, fakat burada fazla kalmadan memleketine gitmek üzere yola çıktı. Uğradığı Damgan'da oranın eşrafından olan Ebû Ali Hüseyin b. Ali, kendisinden ilim tahsil etmek ve hat öğrenmek üzere Damgan'da kalmasını rica ettiği için bir süre orada kaldı. Daha sonra Horasan bölgesinin en büyük ilim merkezlerinden biri olan Nişâbur'a gitti ve ömrünün sonuna kadar bu şehirde bir yandan eğitim ve öğretimle,

bir yandan da eser telifi ve Kur'an-ı Kerim istinsahıyla meşgul oldu. *Tâcü'l-luğa*'yı Ebû Mansûr Abdürrahim b. Muhammed el-Bîşekî adına burada yazdı. Sözlükçülüğü yanında iyi bir hattat olan Cevherî'nin hattı, daha önceki hattatlardan İbn Mukle'nin (ö. 272/886) hattıyla mukayese edilecek kadar güzel olduğu için yazdığı Kur'an nüshaları yüksek fiyatla müşteri buluyordu.

Ebû Sehl Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Herevî, İsmâil b. Muhammed b. Abdüs ed-Dehân ve Ebû İshak İbrâhim b. Sâlih el-Verrâk, Cevherî tarafından yetiştirilen ve onun sözlüğünün istinsah edilip yayılmasına hizmet eden taleberleridir.

Kaynakların belirttiğine göre son zamanlarında vesveseye kapılıp akli dengesini kaybeden Cevherî, uçmak için kanat takarak Nişâbur'daki evinin veya caminin damına çıkmış, yazdığı sözlüğü kastederek toplanan halka, "Bu dünyada benden başka kimsenin yapmadığı bir şey yaptım. Ahiret için de kimsenin yapmadığı bir iş yapacağım" diyerek uçmaya kalkmış, fakat düşerek ölmüştür.

Eserleri. 1. *Tâcü'l-luğa*. *Şihâhu'l-luğa*, *eş-Şihâh fi'l-luğa* veya kısaca *eş-Şihâh* diye de bilinen bu eser, Arap sözlükçülüğü tarihinde tertip itibarıyla yeni bir çığır açtığı gibi sadece sahil kelimeleri (Bedevî Araplar'dan gelen fasih kelimeler) ihtiva etmesi açısından da ayrı bir özellik arz etmektedir. Yazıldığı günden bugüne kadar tekmile, zeyil, şerh, ihtisar, tenkit ve tercüme gibi birçok çalışmaya konu olan *Tâcü'l-luğa* ilk defa 1270'te (1853) Tebriz'de basılmış, daha sonra 1282 (1865) ve 1292 (1875) yıllarında Bulak'ta yayımlanmıştır. Ayrıca Ahmed Abdülgafûr Attâr tarafından da neşredilmiştir (I-VI, Kahire 1376/1956). 2. *Kitâbü 'Arûzi'l-varağa*. Bu eserinde Cevherî, Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791)

aruz sisteminde bazı değişiklikler yapmak suretiyle on beş bahri yedisi müfredât, beşi mürekkebat olmak üzere on iki bahre indirmiştir (bk. *DîA*, III, 428). Bir nüshası Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde (nr. 1991, vr. 1^b-33^b) bulunan eser Muhammed el-Alemî tarafından neşredilmiştir (Dârülbeyzâ 1984). 3. *Kitâbü'l-Kavâfi*. Eser *Kitâbü 'Arûzi'l-varağa* ile beraber günümüze kadar gelmiş olup Âtîf Efendi Kütüphanesi'ndeki nüsha içindedir (vr. 34^b-60^a). Cevherî'nin *el-Mukaddime fi'n-naḥv* adlı eserinin günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

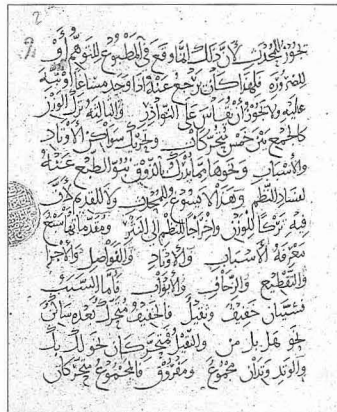
Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, IV, 468-469; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1386/1967, s. 344-346; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba*, VI, 151-165; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 229-233; Ebû'l-Fidâ, *Târîh*, II, 145; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVII, 80-82; Abdülbâki b. Abdülmecîd el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn fi terâcimi'n-nuḥât ve'l-luğaviyyîn* (nşr. Abdülmecîd Diyâb), Riyad 1406/1986, s. 55-56; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, VII, 29-32; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 400-402; Firuzâbâdî, *el-Bulğa fi terâcimi e'immeti'n-naḥv ve'l-luğa* (nşr. Muhammed el-Mısri), Küveyt 1407/1987, s. 66-68; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 446-448; Diyarbekrî, *Târîhu'l-ḥamis*, II, 356; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (nşr. Mahmûd el-Arnaût), Beyrut 1410/1989, IV, 497-498; Serkis, *Mu'cem*, I, 723-724; Brockelmann, *GAL*, I, 133-134; *Suppl.*, I, 196-197; Kehâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, II, 267-268; Sezgin, *GAS*, VIII, 215-224; Ahmet Subhi Furat, *al-Firuzâbâdî'nin aş-Şihâh'ı Tenkidî* (profesörlük takdim tezi, 1978), *DîA* Ktp., nr. 586, s. 17-38; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edeb*, II, 615-617; C. Zeydan, *Âdâb*, I, 620-621; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 313; Ahmed Abdülgafûr Attâr, *Mukaddime'tü's-Şihâh*, Beyrut 1404/1984, s. 101-212; Moh. ben Chenab, "Cevherî", *IA*, III, 126; L. Kopf, "al-Djâwharî", *EI*² (İng.), II, 495-497; Nihad M. Çetin, "Arûz", *DîA*, III, 427-430.

HULÛSİ KILIÇ

CEVHERİ es - SAGİR

(bk. İBNÜ'L-CEVHERİ).

İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin *Kitâbü 'Arûzi'l-varağa* adlı eserinin ilk iki sayfası (Âtîf Efendi Ktp., nr. 1991)

